

KİTABŞÜNASLIQ

<https://doi.org/10.59849/2410-5600.2025.2.94>

UOT: 001: 091

Nigar Babaxanova

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç. 26

e-mail: nbabaxanova@gmail.com

ƏLYAZMAŞÜNASLIQ TƏDQIQATLARININ YERLİ VƏ XARİCİ ELMİ BAZALAR ƏSASINDA İNFORMASIYA TƏMİNATI

Xülasə

Məqalədə elmi fəaliyyətin informasiya təminatından bəhs olunmuşdur. Müəllif milli əlyazmaşünaslıq tədqiqatlarının informasiya təminatına, onun cari vəziyyətinə və problemlərinə nəzər salmışdır. Məqalədə informasiya təminatı fəaliyyətinin institusional və fərdi qaydada yerinə yetirilmə imkanları təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: informasiya təminatı, əlyazmaşünaslıq tədqiqatları, yerli və xarici elmi bazalar

Giriş

Elmi fəaliyyətin istənilən sahəsində olduğu kimi, əlyazmaşünaslıqda da informasiya təminatı köklü tədqiqatların hərəkətverici və tamamlayıcı komponentidir. Tədqiqatların elmi informasiya ilə təminatı dedikdə, bu və ya digər sahə ilə bağlı retrospektiv və cari materialların, mənbələrin, məlumatların müəyyənləşdirilməsi, toplanılması, yoxlanılması, seçilməsi, emalı, lazım gəldikdə, sistemləşdirilməsi, təhlil edilməsi və yalnız bundan sonra istifadə olunması başa düşülür. Adətən, tədqiqatların informasiya təminatından bəhs edərkən yalnız iki tərəfin tələb-təklif münasibətləri nəzərdə tutulur. Belə münasibətlərdə tərəflərdən biri rolunda tədqiqatçı, digəri rolunda isə həmin tədqiqatçını lazımi elmi informasiya ilə təmin edən təsisat (arxiv, muzey, kitabxana, elmi müəssisə və ya lazımi informasiyaya malik müəssisə) çıxış edir. Müasir dövrün tələbləri prizmasından yanaşdıqda, informasiya təminatının bu cür strukturlaşdırılması klassik, ənənəvi yanaşmanın nəticəsi kimi görünür. Çünki əvvəlki dövrlərdə hansısa elmi fəaliyyətin patent-informasiya və ya mənbə-informasiya təminatı əsasən institusional formada yerinə yetirilirdi. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi, rəqəmsal sənəd-məlumat mühitinin genişləndiyi indiki dövrdə isə tədqiqatın informasiya təminatı həm də fərdi şəkildə reallaşdırılır, başqa sözlə, təminatçı rolunda alim və mütəxəssislərin özləri də çıxış edə bilər.

Hazırda istənilən tədqiqatçı elmi fəaliyyəti ilə bağlı lazımi məlumatı, informasiyanı İnternetdən bəhrələnməklə elektron və ya ənənəvi şəkildə (məsələn, poçt vasitəsilə göndərilən kitab şəkildə) əldə etmək imkanına malikdir. Başqa bir yandan o da məlumdur ki, İnternetdə elektron şəkildə mövcud olan bir çox elmi materiallar məhz kitabxana, muzey və ya arxivlər tərəfindən rəqəmsallaşdırılaraq qlobal şəbəkəyə yerləşdirilir. Bu zaman belə bir qənaət formalaşır ki, məlumatın ötürülməsi üsulu dəyişsə də, tədqiqatların informasiya təminatı mənbəyi dəyişməz olaraq qalır. Yəni əvvəllər tədqiqatla bağlı elmi ədəbiyyat əldə etmək üçün məsələn, Milli Kitabxanaya və ya ABŞ

Konqres kitabxanasına gedən alim bugün heç yerə getmədən, həmin müəssisələrin elektron resurslarından bəhrələnməklə informasiya ilə təmin oluna bilər. Göründüyü kimi məlumatı alma üsulu əvvəlkindən fərqli olsa da, mənbə eynidir. Məsələyə bu cür yanaşdıqda, elə görünür ki, İKT informasiya təminatı məsələsinə ancaq sürət, vaxta qənaət və çoxistifadəlilik gətirmişdir; prosesin forması dəyişsə də, məzmunu dəyişməmişdir. Lakin son illərdə elm sahəsində açıqlığın (open access; open science) geniş vüsət alması bu tezi də aradan qaldırmışdır. Çünki əvvəllər elmi jurnalları, patentləri, digər aidiyyəti materialları əldə etmək üçün mütləq kitabxanalara və ya onların onlayn resurslarına müraciət etməli olan tədqiqatçılar bugün harada nəşr olunmasından asılı olmayaraq, elmi jurnallardakı məqalələri elə həmin jurnalların öz veb-səhifələrindən, elmi nəşrləri nəşirin onlayn satış platformasından fərdi şəkildə əldə etmək, tədqiqatın informasiya təminatını şəxsən tamamlamaq imkanına malikdirlər.

Əlyazmaşünaslıq sahəsində də tədqiqatların informasiya təminatı məhz bu cür – ənənəvi və müasir üsulların vəhdəti şəklində yerinə yetirilir. Alim və mütəxəssislərin tədqiqatları sənəd-informasiya ilə həm İnstitut tərəfindən, həm də individual qaydada təmin olunur. Lakin bir çox sahələrdən fərqli olaraq, qədim kitab abidələrinin tədqiqində informasiya təminatı özünəməxsus cəhətləri ilə seçilir. Bu fərq özünü ilk növbədə informasiya mənbəyinin növündə göstərir. Əgər hansısa sahədə aparılan tədqiqatı aidiyyəti ədəbiyyat, o cümlədən patentlər, nəşrlər, məqalələr və s. müşayiət edirsə, əlyazmaşünaslıqda əsas informasiya təminatı qədim əlyazmalar vasitəsilə yerinə yetirilir. Bu sahədə tədqiqat aparən alim və mütəxəssisləri qədim əlyazma haqqında aparılmış digər araşdırmalardan (kitab, məqalə və s.) daha çox həmin əlyazmanın özü maraqlandırır. Bu mənada əlyazmaşünaslıq sahəsində informasiya təminatının mənbələri əhəmiyyətliyinə görə, aşağıdakı şəkildə sıralana bilər:

1. Qədim əlyazmanın orijinalı
2. Əlyazmanın surəti, versiyaları, nüsxələri və s.
3. Əlyazma (əsr) haqqında şərhlər
4. Əlyazma haqqında əvvəlki və müasir dövrə aid materiallar, o cümlədən kitab və məqalələr.
5. Əsərin nüsxələrinin yerləşmə coğrafiyası ilə bağlı kataloqlar.
6. Əlyazmaşünaslıq, paleoqrafiya, kodikologiya, mənbəşünaslıq, arxivşünaslıq, tarixşünaslığın ümumi məsələləri ilə bağlı ədəbiyyat.

Göründüyü kimi, əlyazmaşünaslıq sahəsində aparılan tədqiqatların dolğun informasiya təminatı ənənəvi oxucu və ya tədqiqatçı sorğularının cavablandırılmasına bənzəmir. Bu sahədə ilkin mənbələr üzrə informasiya-resurs təminatını həyata keçirmək, başqa sözlə, tədqiqatın əsasını təşkil edən qədim əlyazmanı əldə edib oxucuya çatdırmaq vacib şərtlərdən biridir. Tədqiqat üçün əhəmiyyət kəsb edən materialların əldə olunması vəziyyəti onların yerləşmə arealından asılı olaraq dəyişir və informasiya təminatı ölkədə və ölkə xaricində olan materiallar üzrə həyata keçirilir.

Hazırda əlyazmaşünaslıq sahəsində tədqiqat aparən yerli alim və mütəxəssisləri milli materiallarla (əlyazma, kitab, məqalə və s.) təmin etmək sahəsində heç bir problem yaşanmır. Bu, ilk növbədə Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutunun zəngin əlyazma və kitab fonduna malik olması ilə əlaqədardır. İnstitutun Respublikada fəaliyyət göstərən, əski və nadir materiallara malik azsaylı kitabxana, kitab fondları, muzey və arxivlərlə sıx əlaqəsi də tədqiqatçı sorğularını vaxtında və dolğun şəkildə cavablandırmağa imkan verir. Başqa bir tərəfdən, respublikada əlyazmaşünaslıq tədqiqatlarının əsasən, Əlyazmalar İnstitutunda aparılması, aparıcı mütəxəssislərin məhz burada cəmləşməsi, tədqiqat nəticələrinin İnstitutda toplanılıb ictimailəşdirilməsi də müvafiq sahədə informasiya təminatını xeyli asanlaşdırır. Əsas çətinlik yerli alim və mütəxəssisləri xarici kitabxana, muzey və əlyazma xəzinələrində mövcud olan əsl materiallarla, o cümlədən Azərbaycan əlyazmaları ilə təmin etməkdir.

Əlyazmalar İnstitutu yarandığı vaxtlardan etibarən xaricdəki Azərbaycan əlyazmalarının surətlərini min bir əziyyətlə repatriasiya edir. Bununla belə, hələ 12 min qərrib əlyazmamızın heç yarısı da əldə edilməmişdir. Bəzi xarici müəssisələr bəzən bu cür qiymətli əlyazmaların surətlərini

paylaşmaq, mübadilə etmək istəmir, ya da bunun qarşılığında müəyyən məbləğ tələb edirlər ki, bu da yerli tədqiqatların informasiya-resurs təminatında müəyyən çətinliklər yaradır. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, 2014-cü ildən etibarən İnstitut dünyadakı əlyazmalarımızın elektron surət bankını yaradır, xarici əlyazma xəzinələri fondlarını rəqəmsallaşdırıb ictimailəşdirdikcə, İnstitutun əməkdaşları həmin materialların izinə düşərək onları toplayır və sistemləşdirir. Məsələn, bir neçə il öncəyə qədər Əlyazmalar İnstitutunda “Kitabi-Dədə Qorqudun” yalnız Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən hədiyyə olunmuş faksimile nüsxəsi mövcud idisə, bugün artıq dastanın yüksək genişlənmədə (600 DPI), Almaniyada orijinaldan skan edilmiş, fakturası aydın görünən rəqəmsal forması da mühafizə edilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, milli əlyazmaşünaslıq tədqiqatlarının informasiya təminatı həm institusional, həm də fərdi qaydada həyata keçirilir. Bu məqsədlə alim və mütəxəssislər xaricə ezam olunur, əlyazmalarla yerində işləyir, surətini çıxarıb Vətənə gətirir və ya, xaricdəki alimlərlə elmi əlaqələr müstəvisində bəzi əlyazmaların elektron variantını əldə edirlər.

İnformasiya təminatının dolğunluğuna müsbət təsir edən məqamlardan biri də xaricdəki əlyazma kataloqlarının əldə olunmasıdır. İnstitutun alim və mütəxəssisləri həmin kataloqlar vasitəsilə geniş mənbəşünaslıq fəaliyyəti apara bilirlər. Şübhəsizdir ki, informasiya təminatının bu həddə yerinə yetirilə bilməsi İnstitutun düzgün qurulmuş beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrinin nəticəsidir. İnstitutun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrində Azərbaycan əlyazmalarının repatriasiyası, əlyazma kataloqlarının əldə olunması ilə yanaşı, tədqiqatların xarici elmi informasiya materialları ilə təmin edilməsi də əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

Təsədüfi deyil ki, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2020-2025-ci illər üçün İnkişaf Proqramı”nda [1] alimlər üçün dünya elm resurslarından (ACS, Springer, Elsevier və s.) istifadə imkanlarının yaxşılaşdırılması xüsusi məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Əlyazmalar İnstitutu bu sahədə ən faydalı təcrübəni 2018-2019-cu illərdə qazanmışdır. Belə ki, məhz həmin dövrdə AMEA ilə ABŞ-ın ISI Clarivate Analytics şirkəti arasında bağlanmış əməkdaşlıq müqaviləsinə əsasən, Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşları Web of Science bazasına daxil olan nüfuzlu jurnallardan istifadə imkanını qazanmış, onlarca alim və mütəxəssis həmin bazada şəxsi identifikasiya səhifələri (ResearcherID) yaratmış, dünyanın ən mötəbər elmi indeksləşdirmə təşkilatının təlimlərində iştirak etmişlər [2]. Bundan sonra Scopus və Google Scholar bazalarından elmi bəhrələnmə dövrü başlamış, tədqiqatların beynəlxalq informasiya təminatı işi daha da genişləndirilmişdir. Hazırda Əlyazmalar İnstitutu Scopus və GoogleScholar-dan başqa DOAJ, EBSCO, SemanticScholar, Mendeley, ResearchGate, SSRN, IndexCopernicus kimi elmi bazaların materiallarından istifadə etməklə tədqiqatların informasiya təminatını tamamlayır. İnstitutun bu kimi elmi bazalardan faydalanma yolundakı ən böyük çətinlikləri onların bir çoxunun ödənişli olması və əsasən, ingilisdilli materialları əhatə etməsidir. Hazırda İnstitutda əlyazmaşünaslıq sahəsində ingilisdilli materiallarla işləmək imkanını olan əməkdaşların sayı 15 faizdən çox deyil. Əməkdaşların türk, ərəb, fars, rus dillərində elmi məlumat almaq imkanları əvvəlki illərdə onların tədqiqatlarına ciddi informasiya dəstəyi verdiyi halda, hazırda bu sahədə vəziyyət xeyli dəyişmişdir. Çünki sadaladığımız dillərin daşıyıcıları olan əlyazmaşünas alimlər də əsas elmi nəticələrini məhz ingilis dilində dərc etdirirlər ki, bu da ingilis dilini bilməyən yerli alim və mütəxəssislərimizin işini nisbətən çətinləşdirir. Əlyazmalar İnstitutu bu cür elmi konyunkturu nəzərə alaraq, 2018-ci ildən etibarən əməkdaşlar üçün xüsusi ingilis dili dərsləri təşkil edir, “Əlyazmalar yanmır” jurnalının ildə 1 nömrəsini ingilis dilində buraxır. Son 4 ildə alimlərimizin bu və başqa jurnallarda ingilis dilində nəşr etdirdikləri məqalələrə beynəlxalq elmi ictimaiyyət tərəfindən marağın artması bir daha sübut edir ki, milli əlyazmaşünaslığın nailiyyətlərinə beynəlxalq istinadın səviyyəsini artırmaq üçün əsərlərin ingilis dilində hazırlanması çox vacibdir.

Əlyazmaşünaslıq tədqiqatlarının beynəlxalq informasiya təminatında Əlyazmalar İnstitutunun üzvü olduğu beynəlxalq təşkilatların nəşrləri də böyük rol oynayır. 2018-ci ildən Beynəlxalq Əlyazmalar Cəmiyyətinin (ABŞ) “Manuscript” və İslam Əlyazmaları Cəmiyyətinin (Böyük Britaniya) “Journal of Islamic Manuscripts” abunə yolu ilə əldə olunaraq alim və mütəxəssislərin ixtiyarına verilir. Bundan başqa, əlyazmaların bərpa və konservasiyası ilə bağlı “Conservation

Science in Cultural Heritage” da mütəmadi şəkildə əldə olunaraq, informasiya təminatı fəaliyyətində istifadə olunur.

Nəticə

Son illərdə İnstitutun beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, tədqiqatların informasiya təminatı da xeyli təkmilləşmişdir. İnstitutun zəngin fondu, beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələr şəbəkəsi, elmi kitabxanası bu işdə yaxından iştirak edir. Statistika baxsaq son 5 ildə informasiya təminatı sahəsində nəzərəcərpacaq irəliləyişin olduğunu görmək mümkündür. Məsələn, əgər 2010-2017-ci illərdə alim və mütəxəssislərin cəmi 430 yerli və xarici sorğuları icra olunmuşdusa, 2018-2022-ci illərdə bu rəqəm (qlobal pandemiya şəraitinin hökm sürməsinə baxmayaraq!) 750-dən çox olmuşdur. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, elmi informasiya axınlarının hər il 2,5-3 dəfə çoxalmasına baxmayaraq, düzgün qurulmuş informasiya-bibliografiya, sorğu-məlumat sistemi tədqiqatların operativ və dolğun informasiya təminatını yüksək səviyyədə saxlamağa imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 2020-2025-ci illər üçün İnkişaf Proqramı”. AMEA-nın Ümumi yığıncağının qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Bakı. 28 dekabr 2019-cu il.
2. C.Cəfərov. Əlyazmaşünaslıq tədqiqatlarının elmmetriyası / Bakı: Elm və təhsil, - 2021.- 208 s.

Nigar Babakhanova

Information support for paleographic studies based on domestic and international scientific sources

Summary

The article is devoted to the problem of information support of scientific activity. The author considers the information support of domestic paleographic studies, its current state and problems.

The article analyzes the possibilities of carrying out information support activities at the institutional and individual levels.

Keywords: *information support, manuscript research, domestic and international scientific bases.*

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Cavid Cəfərov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.